

УДК 177.7:159.923.2:2

О. М. Троїцька
кандидат філософських наук, доцент,
докторант кафедри соціальної філософії і філософії освіти
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

ФЕНОМЕН ДІАЛОГУ В КОМУНІКАТИВНИХ КУЛЬТУРНО-ОСВІТНИХ ПРАКТИКАХ: ФІЛОСОФСЬКА РЕФЛЕКСІЯ

Серед численних проблем сучасної освіти, що пов'язані з кардинальними змінами форм і темпів життя людини, з ускладненням різних видів соціальної діяльності й зростанням загрозливих явищ, на перший план висувається проблема формування світогляду, який би спрямовував дію людини на прогресивний, сталий розвиток суспільства в гармонії з природою, що відповідало б часу, простору та потребам людини, і на інноваційне зростання особистості, здатної вирішувати складні питання мінливого, швидкоплинного світу.

Принципова обмеженість процесу соціалізації й традиційної моделі навчання та виховання достатньо чітко насамперед виявляється в розвитку критичного, гнучкого й відкритого, творчого та контекстуального, інтелектуально-коректного мислення людини. Саме таке мислення має здійснити той прорив у взаємодії людей, який відповідає новому типу комунікації – діалогічному співіснуванню.

На різних напрямках демократизації, інформатизації, автономізації та диверсифікації освіти ідея діалогу починає виходити на перший план як механізм сприяння розумінню й взаємоповазі суб'єктів навчання та виховання, а відтак і механізм співпраці людей і стратегія й тактика запобігання авторитарності, ігноруванню особистісних інтересів і прагнень *homo educandus*.

Разом із тим навіть в інноваційних проектах культурно-освітніх практик залишаються компоненти минулих технологій як у цілях і змісті освіти, так і в її організаційно-управлінських умовах, а саме:

- у цілях освіти, що відображені в концепціях, стратегіях, науково-освітніх програмах і планах, продовжують декларуватися відчужені від потреб учнів завдання, які відповідають ідеалу й культурі знань, не зорієнтованих на прагнення людини та її культурне життя, у тому числі й на життєвий світ людини, яка навчається і яка навчає;

- зміст освіти не є інтеркультурним, діалогічним, він центрується навколо навчальних дисциплін, сформованих у минулі роки монологічно (без міждисциплінарного синтезу, без філософської трансдисциплінарності, без аналізу повсякденних культурно-освітніх практик тощо);

- у дидактично-виховних практиках переважають класно-урочні, лекційно-семінарські форми та ілюстративно-репродуктивні методи;

- суб'єкт-суб'єктні відносини, що мають розгорнути особистісні смисли, думки й інтереси суб'єктів освіти, постулюються місцем орієнтації цих суб'єктів на адаптацію до освітньої системи та на виконання певних інструментальних здатностей тощо.

Отже, освітня система, яка має вийти із середовища монологічності і стати відкритою і яка дуже повільно, на нашу думку, здійснює зміни у своїх системних параметрах, повинна перетворитися на культурно-освітній простір, у якому ідея комунікативності й діалогу буде імplementованою не тільки в усі складові освітньої системи, а й у перетворення освітнього середовища на культурно-освітній континуум, у якому відбувається зустріч культурних смислів усіх суб'єктів освіти.

Саме тому реалізація інтерсуб'єктивності й діалогічності в комунікації постає найголовнішим завданням наукових досліджень і модернізації процесів культурно-освітнього зростання особистості.

На нашу думку, найбільш суттєвим внеском у філософське осмислення комунікації, зокрема проблем комунікативної практичної філософії, є ґрунтовні дослідження К.-О. Апеля, Д. Бьолера, Ю. Габермаса, В. Гьосле, А. Єр-

моленка, П. Ульріха та інших філософів, котрі розкрили сутність комунікативної трансформації філософії, зокрема характер комунікативно-теоретичного повороту до життєвого світу й дискурсу.

Саме методологічні настанови реконструкції розуму та розуміння мають бути покладені в основу концептуалізації, проектування, моделювання, стратегічного планування й визначення умов розгортання комунікативної етики в культурно-освітньому просторі [3].

Сутність діалогу та його місце в комунікативній дії ретельно розглянуто в працях Г. Балла [1], В. Даренського, В. Жулая, Л. Карачевцевої, В. Малахова, Є. Мулярчука та ін. [2], М. Булатова, В. Табачковського [8], М. Триняк [7], у яких різнобічно висвітлено роль діалогічних принципів і власне діалогічності людини у формуванні засад сучасної моральності й розкрито зв'язок із контекстуальним виміром простору та часу України.

Низка дослідників (С. Амеліна, Н. Барбаліс, Г. Ковалюк, С. Кожушко, В. Мороз, І. Соломадін та інші) здійснили актуалізацію комунікативності й діалогу в конкретних педагогічних практиках і в процесі переходу від монолізму класичної раціональності до реалізації діалогічності людини в сучасній освіті.

Разом із тим філософський смисл діалогу достатньо часто або редукується до значень його в конкретних науках (психологія, філологія, соціологія тощо), або «розпорошується» в практиках повсякденних розмов, достатньо часто ототожнюється з іншими формами комунікації та спілкування, не розглядається як спосіб екзистенційної дії й конструкт спільної діяльності.

Отже, метою статті є філософсько-освітнє осмислення діалогу та діалогічності в контексті комунікативних культурно-освітніх практик.

Зазначене завдання варто вважати продовженням, з одного боку, ідей філософів щодо діалогізації теорії й практики освіти, а з другого боку, воно є специфічним пошуком механізмів та умов реалізації діалогічності суб'єктами культурно-освітнього простору, а також способів збагачення філософськими рецепціями інтеркультурної комунікації.

Із філософського погляду найбільш відповідним нашому дискурсу є тлумачення комунікації (від лат. *communicare* – радитися) як «категорії філософії, що означає спілкування, за допомогою якого «Я» знаходить себе в іншому» [6, с. 300]. Комунікація як складний процес у всіх дослідженнях за сутністю і змістом пов'язується з інформативно-екзистенційною взаємодією представників різних культур, що мають за допомогою діалогу знайти порозуміння в суперечливих питаннях і обрати консенсуально-етичний спосіб їх вирішення. Це передусім стосується міжкультурної комунікації як найскладнішого виду спілкування.

Аналіз тенденцій розвитку комунікативних процесів свідчить про те, що в реальних культурно-освітніх практиках міжкультурній комунікації й діалогу, які були б спрямовані на ціннісно-світоглядні та філософські смисли, не знаходиться значного місця, а їх дидактично-виховний зміст залишається в стінах освітніх інституцій, не поширюючись на культурний, інформаційний, громадянський, державно-політичний, економічний, екологічний, соціально-духовний простір. Водночас у межах цих просторів іде активний пошук ідентичності, артикуляції специфічних і загальнолюдських інтересів, обговорюються суперечності й, на жаль, породжуються колізії та конфлікти.

Більше того, відомо, що в кожній академічній і соціокультурній групі цих просторів формуються певні цінності, що виражаються в специфічному ставленні до світу (до природи, соціуму, себе) і знаходять відображення в ставленні особистості до минулого, сучасності й майбутнього, характеру спілкування, характеру аргументації, до розуміння особистісної свободи індивіда, природи самої людини тощо.

Розгортання діалогу в таких умовах може відбуватися за будь-якою тематикою й на будь-якому рівні мислення. Звичайно, якщо мова йде про міжкультурний діалог, то він має бути продовженням освітньої інтеракції. Невипадково відомий дослідник комунікативної філософії М. Ліпман, зазначаючи, що комунікативна філософія, яка має допомогти запобіганню насиллю в комунікації, стверджує, що завдання миролюбства є завданнями навчання, яке він не відмежовує від виховання [4]. Крім цього, головну роль у процесі ціннісно-культурного збагачення комунікації він убачав у критичному мисленні [10].

Отже, у цьому сенсі перше, що потрібно зробити в освіті з погляду філософського розуміння діалогічності, – це імплементація ідеї діалогу та діалогічності в усі системні параметри культурно-освітнього простору й забезпечення неперервності комунікативної дії, від життєвого світу до дидактико-виховних і культурно-освітніх практик, а саме:

– діалог має бути спрямованим на збільшення «обсягу» культурності у формах, способах та організаційних умовах комунікації;

– діалог повинен стати способом складання стратегії, спільної дії всіх суб'єктів культурно-освітнього простору (освітньо-культурних інституцій із їх концепціями, планами, програмами, з одного боку, і тих, хто навчається й навчає з особистісними прагненнями та програмами вільного вибору траєкторій зростання, з іншого боку);

– діалог має поєднати раціонально-інтелектуальні форми розуміння світу й емоційно-етичні, транскультурне та інтеркультурне знання, аналітико-логічний і феноменологічний підходи до розуміння розмаїття персональних цілісних світів.

Другий механізм діалогізації культурно-освітньої діяльності людини стосується предмета осмислення в діалозі. При наявності безлічі варіантів спілкування варто зазначити, що діалогічного осмислення з філософського погляду заслуговує, на нашу думку, лише той предмет, який, по-перше, є принципово важливим для кожної людини, по-друге, він має бути загальним і навіть універсальним за змістом, по-третє, його ціннісно-смісловне розуміння відрізняється в уявленнях комунікантів і має в консенсусі набути універсального смислу.

До основних діалогічних універсалій, нам видається, потрібно зарахувати ставлення людини до природи, суспільства і свого місця у світі. Так, ставлення до природи, що зумовлено рівнем знань, екофільною традицією свого народу, його інвайроментальними особливостями та іншими чинниками, в узагальненому вигляді може являти собою певні варіанти розуміння значущості (цінність – найвищі принципи людської поведінки, за І. Кантом), а саме:

- природа є суперсистемою, складовою якої є людина й суспільство, які мають узгоджувати життя із законами природи;

- природа сприймається виключно як матеріальний світ, який контролюється людиною;

- природа та людина становлять гармонійну систему;

- природа суттєво обмежує можливості людини й потребує перетворення на «людський лад»;

- природа є джерелом ресурсів для людини та задоволення її потреб (утилітарно-прагматичне ставлення людини до природи);

- природа є найвищою силою світу й повністю детермінує життя людини («обожнення» природи) тощо.

Філософський «супровід» діалогу щодо ролі природи в житті людини, а також ціннісного ставлення до неї не тільки має спиратися на знання комунікантів, їхній дос-

від, етос і традиції своєї культури, а й спрямовувати розуміння всіх суб'єктів діалогу, на нашу думку, по-перше, на визнання генетичного пріоритету природи щодо людини й суспільства, по-друге, на «повернення» природи у сферу морально-етичної відповідальності, по-третє, на слідування законам коеволюційного розвитку природи й суспільства, що вимагає збільшення уваги та переорієнтації зі зверхнього ставлення людини до природи на природозберігаючі технології й використання та відтворення, по-четверте, на сприйняття найкращих теорій екологічної рівноваги, зокрема ноосферної концепції В. Вернадського, П.-Т. Шардена, конкордизму В. Винниченка та ін.

Саме в такий спосіб діалог «переводить» цінності, в основі яких лежить значущість, у ціннісні орієнтації як вільний вибір ціннісних переваг і спрямованість на певні ідеали, духовні пріоритети, суспільний вимір побуту, на можливість людини піднятися над повсякденністю на рівень самоствердження і свободи [6, с. 615].

Не менш різноманітною постає міра «антропологічної сприятливості» суспільства, оскільки, на думку В. Табачковського, «витоки колізії сучасної людини – у переважанні світоглядної настанови «панування над світом». Логіка панування пронизує всі форми життєдіяльності людини: працю, міжособистісні стосунки, культуру. ... Соціальність же, прийнята подібною настановою, стимулює тип «одномірної людини», котра, вивільняючись від підвладності природі, водночас не стає по-справжньому вільною; більше того, людина «втікає від свободи» у нові форми залежності, котрою стає соціальна конформність, пов'язана з прагненням скоріш «мати», аніж «бути» [8, с. 194–195].

У такий спосіб одна частина людства сприймає суспільство як групу окремих індивідів, об'єднаних територією і владою, але кожен індивід цієї групи живе власним життям. Інші вважають, що суспільство поєднує людей загальними нормами та правилами поведінки, які необхідно виконувати.

Блок цих уявлень можна продовжувати різними модифікаціями групових (культурних, субкультурних, контркультурних) уподобань щодо зв'язків людини із соціумом. До того ж ці роздуми можна доповнювати ставленням представників різних поколінь людей до суспільства загалом і до деяких його проблем.

Так, достатньо неоднозначно виглядає ставлення представників різних ціннісно-світоглядних систем, які укоренилися в культурах поколінь, що виявляється в оцінках часу, історії, які в кожній культурі мають свою мову, своїх героїв, у мотивації тієї чи тієї поведінки, у способах саморозвитку й методах виховання молоді тощо.

Відомі дослідники теорії поколінь У. Штраус і Н. Хоув у результаті довготривалих спостережень та експериментів установили, що ціннісні орієнтації поколінь у теперішньому житті суттєво залежать від того часу, у якому відбувалися їхні дитинство та юнацтво [9]. На цій основі психологи визначили кілька різних поколінь, які сьогодні живуть у пострадянському просторі й демонструють розмаїття поглядів на природу, суспільство, людину і на власний шлях життя [5].

Оскільки в сучасному культурно-освітньому процесі беруть участь представники поколінь, що народилися після 1943 року, то й характеристика буде стосуватися цих поколінь. Старше покоління (роки народження 1943–1963) називали «бебі-бумери» в честь бума народжуваності, який спостерігався в післявоєнні часи. Менталітет цього покоління сформували радянська «відлига», освоєння космосу, оцінка стану СРСР як світової супердержави, поява єдиних стандартів освіти в школах, гарантоване медичне обслуговування та «холодна війна». Для цього покоління притаманний оптимізм, зацікавленість в особистісному зростанні й винагородах, колективізм і командний дух, культ молодості.

На формування цінностей наступного покоління Х (1963–1983 рр.) вплинули продовження холодної війни, перебудова, СНІД, наркотики, війна в Афганістані. Пред-

ставники цього покоління відрізняються готовністю до змін, можливістю вибору, глобальною поінформованістю, технічною грамотністю, індивідуалізмом, прагненням навчатися впродовж життя, неформальними поглядами, пошуком емоцій, прагматизмом, надією на себе, визнанням рівних статей прав.

Покоління Y – Міленіум (1983–2003 рр.) формувалося в умовах розпаду СРСР, терактів і військових конфліктів, атипової пневмонії, розвитку цифрових технологій, мобільних телефонів та Інтернету. Епоха брендів. Провідними рисами характеру цього покоління є громадянський обов'язок і мораль, відповідальність, певна наївність, уміння підкорятися, негайна винагорода.

Покоління, що народилося після 2000 р. (Z), зараз ще формується. Зовсім немає необхідності вибудовувати певні проєкції форматів діалогу, якщо до нього будуть залучатися представники різних поколінь. До того ж, на нашу думку, жоден із комунікантів у «чистому» вигляді не є психологічним портретом того чи того покоління. Але не враховувати ціннісні домінанти, що матимуть місце в діалозі, теж не можна.

Звичайно, це ґрунтується на особливостях характеру людини, її ставленні до загальноприйнятих норм та інших людей. У цьому сенсі значна частина людей використовує у своєму житті екстернальний та інтернальний контроль поведінки як своєї, так і чужої, що суттєво впливає на характер, предмет і результат комунікації. Причому значне місце в комунікації посідає також ставлення до простору, який дуже необхідний людині як певний обсяг «недоторканності», особистісної свободи та простору реалізації своїх властивостей (громадський простір, інформаційний простір, духовний простір, освітній простір, культурно-освітній простір тощо). Але піднесення людини в міркуванні має стосуватися філософського (універсального) сприйняття суспільства як ціннісно-сислової єдності, що базується на ідейно-культурних і духовних основах, і як складно організованої системи, що уможливорює для людини управління природними ресурсами, інформацією та забезпечує доступ до матеріального, соціального й духовного виробництва через особистісну діяльність тощо.

Основні висновки центруються навколо проблеми використання діалогу в сучасних комунікативних освітньо-культурних практиках:

– комунікація як інформативно-екзистенційна взаємодія суб'єктів спілкування має бути спрямованою на головне функціональне призначення – *communicare* – радитися, тобто знаходити порозуміння в суперечливих питаннях;

– діалог із філософського погляду є ефективним способом комунікації, що має призвести до розуміння позицій, думок та уявлень, які містять ціннісно-сислові компоненти світогляду;

– діалогізація культурно-освітнього простору як неперервного процесу відбувається через імплементацію ідей діалогу в усі його системні параметри (інституції, життєвий світ *homo educandus*, дидактично-виховні та культурно-освітні практики), через спрямування предмету діалогу від визнання багатоваріантності потреб і цінностей до інваріантних ціннісних орієнтацій загальнолюдського (універсального) смислу, через збагачення діалогічного зростання особистості аксіологічно-сисловими концептами та інтелектуально-коректним (логічним), етично-духовним «супроводом».

Перспективу дослідження вбачаємо в експлікації ролі й значення філософії в розгортанні інтеркультурного діалогу в телеології, змісті та організаційно-управлінських умовах навчання й виховання.

Література

1. Балл Г.О. Діалогічні універсалії сучасного гуманізму / Г.О. Балл // Гуманітарні науки. – 2001. – № 1. – С. 4–11.
2. Діалог *sub specie ethicae* / [В.Ю. Даренський, В.Д. Жулай, Л.М. Карачевцева та ін.]. – К. : Вид. ПАРАПАН, 2011. – 280 с.

3. Єрмоленко А.М. Комунікативна практична філософія / А.М. Єрмоленко. – К. : Лібра, 1999. – 488 с.

4. Липман М. Обучение с целью уменьшения насилия и развития миролюбия / М. Липман // Вопросы философии. – 1995. – № 2. – С. 41–47.

5. Марусич О. Теория поколений / О. Марусич [Электронный ресурс]. – Режим доступа : 1- a-a-v-a com / lecture / show / 84.

6. Кондрашов В.А. Новейший философский словарь / В.А. Кондрашов, Д.А. Чекалов, В.Н. Копорулина ; под. общ. ред. А.П. Яреценко. – 3-е изд. – Ростов н/Д. : Феникс, 2008. – 668 с.

7. Триняк М.В. Интеркультурна комунікація: освітній вимір : [монографія] / М.В. Триняк. – Х. : ХНАДУ, 2010. – 248 с.

8. Філософія: світ людини / [В.Г. Табачковський, М.О. Булатов, Н.В. Хамітов та ін.]. – К. : Либідь, 2004. – 432 с.

9. Штраус У., Хоув Н. // Википедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : ru.wikipedia.org /wiki/теория_поколений.

10. Lipman M. Thinking in Education / M. Lipman. – Cambridge : Cambridge University Press, 2003. – 304 p.

Анотація

Троїцька О. М. Феномен діалогу в комунікативних культурно-освітніх практиках: філософська рефлексія. – Стаття.

Стаття присвячена філософсько-освітньому аналізу діалогу й діалогічності в контексті комунікативних культурно-освітніх практик. Використання аналітичних методів і феноменологічного підходу до дослідження комунікації та діалогу уможливило розкриття глибинного взаємозв'язку комунікації й діалогу, поняття яких цілеспрямовано «виведено» за межі як простого спілкування та бесіди, так і за межі функціонального отождошення з дискусією, диспутом тощо. Визначено напрями діалогізації та забезпечення неперервності комунікативної дії особистості від її життєвого світу до дидактико-виховних і культурно-освітніх практик, до яких зараховано імплементацію ідей діалогу в усі системні параметри континууму культури й освіти, спрямування предмета діалогу на інваріантні (універсальні) цінності, філософсько-сислові «супровід» діалогічного міркування людей різних культурних «шарів» і поколінь і гармонійного екстернально-інтернального контролю поведінки особистості.

Ключові слова: діалог, комунікація, культурно-освітній простір, ціннісні орієнтації, цінності.

Аннотация

Троицкая Е. М. Феномен диалога в коммуникативных культурно-образовательных практиках: философская рефлексия. – Статья.

Статья посвящена философско-образовательному анализу диалога и диалогичности в контексте коммуникативных культурно-образовательных практик. Использование аналитических методов и феноменологического подхода к исследованию коммуникации и диалога сделало возможным раскрытие глубинных взаимосвязей коммуникации и диалога, понимание которых целенаправленно «выведено» за пределы как простого общения и беседы, так и функционального отождествления с дискуссией, диспутом и т. п. Определены направления диалогизации и обеспечения непрерывного обучения коммуникативному действию личности от её жизненного мира до дидактично-воспитательных практик, к которым отнесены имплементация идей диалога во все системные параметры культурно-образовательного пространства, направленность предмета диалога на инвариантные (универсальные) ценности, философско-смысловое сопровождение диалогического размышления человека различных культурных «шаров» и поколений, а также гармонизация экстернально-интернального контроля поведения.

Ключевые слова: диалог, коммуникация, культурно-образовательное пространство, ценности, ценностные ориентации.

Summary

Troitska O. M. Phenomenon of dialogue in communicative cultural-educational practice: philosophical reflexion. – Article.

The article is devoted to philosophical-educational analysis of dialogue and dialogueness in the context of communicative cultural-educational practices. The usage of analytical methods and phenomenological approach to the research of communication and dialogue enables to reveal the deep interrelation of communication and dialogue. Their notions are “removed” beyond the ordinary communication and conversation as well as beyond the limits

of functional identification with discussion, dispute etc. The dialogization directions and ensuring the continuation of personality’s communicative action from his/her life world to didactic-education and cultural-educational practices were determined. To these practices we referred the implementation of dialogue ideas into all system parameters of continuum of culture and education, directing the dialogue subject to invariant (universal) values, philosophy-sense “accompanying” of dialogue thinking of people from different cultural “layers” and generations and harmonic external-internal control of personality behavior.

Key words: communication, cultural-educational space, dialogue, values, value orientations.